

УДК: 159.922.7 +373.29

© Горбачова О.Ю., 2013 р.

О.Ю. Горбачова
Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ЦІННІСНО-СМИСЛОВИЙ КОМПОНЕНТ ГОТОВНОСТІ ДО НАВЧАННЯ

У статті розглядається проблема взаємозв'язку психологічної готовності до навчання у школі та смислової сфери дитини. Аналізуючи компоненти психологічної готовності до навчання, автор пропонує введення ціннісно-смислового компоненту, як такого, що визначає смислове наповнення не лише навчальної діяльності, а й шкільного життя загалом. Автор розкриває зміст поняття «цілісно-смислова готовність», його структуру, функції та критерії сформованості.

Ключові слова: психологічна готовність до навчання, ціннісно-смисловий компонент готовності до навчання, ціннісні орієнтації, ціннісне ставлення, навчальна діяльність.

О.Ю.Горбачова

ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВОЙ КОМПОНЕНТ ГОТОВНОСТИ К ОБУЧЕНИЮ

В статье рассматривается проблема взаимосвязи психологической готовности к обучению в школе и смысловой сферы ребёнка. Анализируя компоненты психологической готовности к обучению, автор предлагает ввести ценностно-смысловой компонент, как такой, который определяет смысловое наполнение не только учебной деятельности, но и школьной жизни вообще. Автор раскрывает содержание понятия «Ценностно-смысловая готовность», его структуру, функции и критерии сформированности.

Ключевые слова: психологическая готовность к обучению, ценностно-смысловой компонент готовности к обучению, ценностные ориентации, ценностное отношение, учебная деятельность.

O.J.Gorbachova

THE VALUE-SEMANTIC COMPONENT OF READINESS TO LEARN

This article deals with the problem of the relationship of psychological readiness to learn at school and semantic sphere of a child. Analyzing the components of psychological readiness for learning, the author proposes to put into using the value-semantic component, which determines semantic content both educational activities and school life in general. The author reveals the concept of "integral-semantic readiness", its structure, functions and criteria of development.

Key words: psychological readiness for learning, the value-semantic component of readiness to learn, values, value attitude, educational activity.

Проблемі готовності до навчання приділяло увагу багато відомих науковців, серед яких: Л.І. Божович, О.Л. Венгер, Л.С. Виготський, Т.Д. Кондратенко, Я.Л. Коломинський, В.К. Котирло, С.О. Ладивір, М.І. Лісіна, Є.О. Панько, О.В. Проскура, О.О. Смирнова та ін. Було виокремлено основні компоненти готовності до навчання у школі, подано їх теоретичний аналіз та розкрито прикладні

аспекти. Не достатньо дослідженим, на наш погляд, залишилося питання взаємозв'язку смислової сфери дошкільника та психологічної готовності до навчання.

На сьогодні існує декілька підходів щодо структури психологічної готовності до навчання. Так, інтелектуальну та вольову готовність виокремлюють у своїх дослідженнях Я.Л. Коломинський, Є.О. Панько, Т.Д. Кондратенко, В.К. Котирло, С.О. Ладивір, О.В. Проскура, соціально-психологічну – Я.Л. Коломинський, Є.О. Панько, О.В. Проскура, мотиваційну – Т.Д. Кондратенко, В.К. Котирло, С.О. Ладивір, Р.С. Немов, О.В. Проскура, емоційно-моральну – Т.Д. Кондратенко, В.К. Котирло, С.О. Ладивір, комунікативну готовність досліджувала О.О. Смирнова. Розглянемо детальніше кожен з названих компонентів готовності.

Інтелектуальна готовність включає розвиненість усіх пізнавальних процесів: сприймання, уваги, уяви, пам'яті, мислення, мовлення, однак не обмежується цим. Важливим елементом інтелектуальної готовності є сформованість передумов становлення навчальної діяльності.

Для становлення навчальної діяльності велике значення має інтерес до навчання, що є реалізацією пізнавальної потреби, що повинно стати основним смислом відвідування школи. Цей інтерес формується ще у дітей 4-5-річного віку, віку так званих «чомучок» [9, с. 119], найвищий рівень його розвитку – пізнавальний інтерес, що характеризується стійкістю, вибірковістю, продуктивністю усіх пізнавальних процесів та спрямованістю на процес пізнання. Зауважимо, що сформованість пізнавального інтересу є як основою так і результатом розвитку усіх пізнавальних процесів, а також емоційно-вольової сфери. Адже важко собі уявити, що дитина з несформованим сприйманням, мимовільною увагою та пам'яттю, не сформованістю трьох основних форм мислення (наочно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне), перебуваючи під впливом власних емоцій зможе сприймати та засвоювати певні знання. Так само неможливим є навчання без наявності пізнавального інтересу у дитини.

Схильність дітей до пізнання детермінує розумову активність, адже вимагає постійного сприйняття та перероблення інформації, все це сприяє розвитку усіх

психічних процесів та значно розширює світогляд дитини. Пізнавальний інтерес, що має постійний, незмінний характер та не зникає після задоволення пізнавальної потреби з певного кола знань (навчального предмету, галузі знань), можна вважати умовою активності дитини. Тому його можна розглядати як особистісну цінність – пізнання. Таким чином, учбова діяльність дитини наповнюється особистісним смислом, цінним є сам процес учіння та пізнання нового, що у свою чергу створює сприятливі умови для її формування.

Соціально-психологічна готовність до школи розкривається у сформованості таких психологічних якостей особистості, які могли б забезпечити контакт як між дітьми, так і у стосунках учень-учитель, прийняття позиції школяра та позитивного ставлення до школи, до навчання. Це насамперед такі, як: відповідальність, цілеспрямованість, комунікативність, чуйність. Вони реалізуються в умінні дитини діяти разом, поступатися, поважати думку іншого та відстоювати власну. Звичайно, що навчання у школі не можна зводити лише до засвоєння дитиною кола знань та оволодіння переліком вмінь та навичок. Перш за все це взаємодія, при чому у двох її аспектах: учень-учень, учень-учитель. У такому співвідношенні дитина повинна не лише вміти висловлювати власні думки, слухати й адекватно сприймати оточуючих (однокласників та вчителя), а й вміти діяти разом, адже навчання – це перш за все колективна діяльність, яка вимагає супідрядності власних бажань та бажань інших, своїх можливостей та вимог оточуючих. Усім цим аспектам взаємодії необхідно навчати вже у дошкільні роки, адже в умовах початкової школи усі ці аспекти взаємодії повинні лише вдосконалюватись.

Ефективна взаємодія у школі визначається готовністю дитини до прийняття позиції школяра (Л.І. Божович), при чому не лише теоретичної складової, а й практичної, тобто діяльність дитини у відповідності до усіх вимог та правил, а не лише нових прав та статусів. Прийняття нової позиції – позиції школяра супроводжується свідомою відмовою дитини від «дошкільного життя», ігор та розваг, із спрямованістю на «шкільне життя» з новими формами організації та типом спілкування з оточуючими. Такий крок можливий за умови, що соціальна значимість

«шкільного життя», яка формується у розповідях про школу усіх близьких дорослих дитини на передодні її вступу до школи, у створенні спеціальних умов учіння (окреме місце для виконання домашніх завдань, яке обладнане відповідно; стимулювання учіння з боку родини у вигляді схвалень, подарунків і т.д.), інтеріорізується та набуде статусу особистісної. У такому разі ми можемо говорити про смислове наповнення «шкільного життя».

Незважаючи на те, що заняття є однією з провідних форм організації навчально-виховного процесу у дошкільному навчальному закладі, зустрівшись з ним у школі вчорашній дошкільник зазнає утруднень. Це все зумовлене як збільшенням годин заняття, так і змістовим навантаженням заняття, а також різницею у вимогах, які висуває перед дитиною школа, сім'я та дитячий садок. Усе це вимагає від дитини зосередженості та зацікавленості.

Вольова готовність до навчання забезпечує зосередженість дитини на навчальній задачі, цілеспрямованість при її вирішенні, навіть при виникненні перешкод. Важливого значення у розвитку вольової готовності набуває сформованість у старшого дошкільника супідрядності мотивів поведінки. У старшому дошкільному віці мотиви представлені у такій типології: ігрові, пізнавальні, соціальні, мотиви «потрібно», отримання схвалення дорослого тощо. На вибір дій, зміну мотивації у старшому дошкільному віці вже може вплинути не лише зовнішня стимуляція, а й внутрішня [2]. Така здатність свідчить про сформованість певного рівня самосвідомості та передбачуваність результатів діяльності. Дуже важливим у цьому сенсі є смислове наповнення діяльності дитини, адже за його відсутності навіть зовнішня стимуляція не дає результатів. Дитина повинна бачити сенс тієї діяльності, у якому вона включається, в іншому випадку дитина спробує наділити цю діяльність сенсом пов'язавши її з грою [7], адже гра – це те чим дитина живе у дошкільні роки. Можна зробити висновок й про необхідність смислового наповнення навчальної діяльності для старшого дошкільника.

Мотиваційна готовність до навчання представлена сформованістю потреби у знаннях [1; 6; 9], яка певним чином визначає пізнавальну спрямованість особис-

тості дитини та потреби у певній соціальній взаємодії. Цей компонент психологічної готовності визначає загальне ставлення дитини до школи: зацікавленість чи байдужість, бажання змін або бажання й надалі залишатися у дитячому садку та ін. Вже з молодшого дошкільного віку починає формуватись супідрядність мотивів, дитина починає «планувати смисл своєї діяльності» [4, с. 189]. Старший дошкільник вже свідомо підходить до вирішення проблем і задач та займає активну позицію у ситуації вибору, а тому, мотивація навчання у школі повинна бути осмислена й бути наслідком сформованості, динамічної смислової системи «навчання»[3].

Емоційно-моральна готовність розглядається вченими як здатність до взаємодії дитини з іншими, що ґрунтується на дотриманні правил та норм моральної поведінки. Дитина старшого дошкільного віку повинна вміти ввічливо спілкуватися як із дорослими, так і з однолітками. У цьому віці необхідно формувати навички ділового спілкування, адже школі, на відміну від дитячого садка, емоційне спілкування не притаманне. Спілкування з однолітками також має визначальне значення для шкільного навчання, яке має колективний характер. Діти 6(5) років не завжди діють відповідно до правил та норм поведінки, навіть якщо й знають їх. Причиною цьому може бути багато чинників: гіпо-, гіпертрофована увага зі сторони дорослих, неадекватна оцінка конфліктних ситуацій зі сторони дорослих, недостатній досвід дитини і т.д. Тому становлення загальнолюдських цінностей добра та справедливості повинно припадати вже на дошкільні роки.

Визначальним у психічному розвитку дитини є спілкування з дорослими, яке починається з перших днів життя у формі провідної діяльності. Саме така форма взаємодії з оточуючими є основою вербального навчання, яке притаманне лише людині, та становить підвалини *комунікативної готовності* до навчання у школі. Враховуючи соціальний характер процесу навчання, останній можна розглядати як «ситуацію спілкування, у якій дитина і дорослий вступають у визначені стосунки» [11, с. 106-107], особливо у дошкільні роки. Саме тому до такого спілкування висуваються певні вимоги [11; 12], а саме: позаситуативність та осо-

бистісна спрямованість спілкування, що виражається в орієнтації обох комунікаторів один на одного, що забезпечує здатність зосереджуватися на певному завданні, що представлено у вербальній формі, та не реагувати на інші обставини, що не є вирішальними у знаходження відповіді. Кожен комунікативний контакт дитини може набути особистісних ознак лише за умови значущості для неї особисто. Продуктивне спілкування з дитиною можливе лише за її зацікавленості та спрямованості на цю розмову.

З аналізу усіх компонентів психологічної готовності можна сказати, що вони становлять нероздільне ціле, кожна складова якої визначає та впливає на всі інші. Необхідно відмітити й зв'язок усіх компонентів психологічної готовності зі смисловою сферою особистості дитини, що визначається у детермінації їх ціннісно-смісловим наповненням. З огляду на це, цілком справедливим, на наш погляд, буде внесення ціннісно-сміслового компонента до структури психологічної готовності до навчання.

Зміст поняття *«ціннісно-смілова готовність до навчання»* перш за все орієнтує на особистісне ставлення дитини до школи як до ідеальної моделі свого майбутнього життя. У розрізі готовності до навчання таке ставлення детермінує смислове наповнення не лише навчальної діяльності, а й взагалі життєдіяльності дитини у школі: навчання, спілкування з однолітками та вчителем і т. ін. Адже те, що має особистісний смисл приймається суб'єктом некритично, що значно полегшує процес засвоєння та інтеріоризації. Тому якщо нова діяльність, що виникає на наступному віковому періоді, позитивно співвідноситься з ціннісними орієнтаціями, то її формування проходить швидко. У такому разі ціннісні орієнтації є «електродом» [10, с. 134], який визначає вибір і формування нового виду діяльності.

Ми припускаємо, що ціннісно-смілова готовність до навчання має характерні критерії, які визначають процес адаптації, але найбільш актуалізується у кризових періодах (вступ до початкової школи, перехід від початкової до середньої школи, завершення навчання у школі – вступ до вищого навчального закладу

або працевлаштування), до таких ми відносимо: *сформованість* ціннісної сфери; *усвідомлення* власних цінностей; *адекватність* ціннісних орієнтацій сучасним запитам та вимогам суспільства; *стійкість* ціннісних орієнтацій, що забезпечує збалансованість часової перспективи, і як наслідок уникнення криз, які характеризуються перебудовою (переломом) ієрархії цінностей.

Зупинимося на реалізації вказаних критеріїв у розрізі першого кризового етапу – вступ до школи. Старший дошкільний вік є сензитивним для становлення смислової сфери, тому значна увагу близького оточення дитини має бути приділена формуванню цінностей дошкільника, серед яких визначальними та ефективними для підготовки до школи, на нашу думку є орієнтації на цінність: здоров'я, активного, продуктивного життя, пізнання, освіченості, твердості волі, вихованості. Усі цінності виокремленні з урахуванням культурно-історичного розвитку нашого суспільства, а тому мають забезпечити ефективне проживання кризових етапів життя та високий рівень адаптаційних процесів.

Орієнтації на вказані цінності повинні проявлятися на всіх трьох вимірах часового простору: минуле, теперішнє, майбутнє. У такому разі ціннісно-смислова готовність виконує наступні *функції*:

- *оціночно-адаптаційна* – збереження та функціонування цінностей, які задовольнили особистісні досягнення дитини у навчальній діяльності на попередньому етапі психічного розвитку, що досягається у разі позитивної оцінки результатів діяльності та отримання задоволення від власної діяльності та забезпечує швидку адаптацію до нових умов навчання;
- *регулятивна* – забезпечення продуктивної життєдіяльності у різних сферах життя, що реалізується в умінні організувати власну діяльність, долати перешкоди;
- *проектувальна* – планування та проектування життя.

Таким чином забезпечується єдність усіх орієнтацій у часі – мета (майбутнє), процес (теперішнє), результат (минуле) [8], а отже й адекватна оцінка та функціонування часової перспективи.

Ціннісно-сміслова готовність до навчання являє собою сукупність особистісно-значимих ціннісних ставлень та позицій, які дозволяють оцінити себе та інших в особистісному та діяльнісному аспекті, зробити вибір та здійснити його. У такому разі можна виокремити структурні компоненти ціннісно-смісловї готовності:

- ціннісне ставлення до себе;
- ціннісне ставлення до інших;
- ціннісне ставлення до навчання.

Кожен з виокремлених компонентів формується протягом тривалого часу й послідовно та має такі властивості: усвідомленість, емоційність, активність, відносну стійкість.

Ціннісне ставлення до себе пов'язане із зародженням самосвідомості, компонентом якої воно є, яке припадає на кінець раннього віку, та самооцінкою дитини. Вже з трьох років дитина вчиться співвідносити самооцінку з оцінкою себе оточуючими. Початкове становлення самооцінки відрізняється майже цілковитою ідентичністю її з оцінкою референтного дорослого й синкретизмом оцінки вчинків та особистості в цілому. У дошкільні роки самооцінка зазнає змін, адже до чинників її становлення окрім оцінки дорослого приєднується оцінка однолітка та початкові елементи рефлексії власної діяльності. Самооцінку дитина старшого дошкільного віку може здійснювати через досягнення або невдачі у різних сферах життєдіяльності, а саме: стосунки з оточуючими, пізнання (навчання), сімейний побут. Ціннісне ставлення до себе це адекватна оцінка своїх можливостей та об'єктивна оцінка власних вчинків. Знецінення себе дитиною призводить або до агресивних проявів, або до бездіяльності та пасивності. Навчальна діяльність вимагає активності дитини, а отже й ціннісного ставлення до себе.

Ціннісне ставлення до інших ґрунтується на ціннісному ставленні до себе та визначає вибірковість у взаємодії дитини з іншим, що у колективних видах діяльності (гра, навчання і т.ін.) набуває особливого значення. Таке ставлення передбачає об'єктивну оцінку іншої людини, розвиненість емпатії та узгодженість з пове-

дінкою дитини і реалізується у двох напрямках: ціннісне ставлення до дорослого, ціннісне ставлення до однолітків. Будь-яка діяльність дитини завжди спрямована на іншу людину, домагання на визнання її через певні дії, вчинки. Відносини старшого дошкільника з дорослими матимуть ціннісний характер, за умови ціннісного ставлення з обох сторін. Старший дошкільник уже претендує на дорослі стосунки і повагу до його поглядів та врахування його потреб і бажань, показником чого є підтримка та віра в дитину. Саме у старшому дошкільному віці остаточно закладається орієнтація дитини на подолання перешкод або на уникнення невдач, які визначають активність особистості та продуктивність її життєдіяльності, яка формується паралельно з самооцінкою і визначальним у цьому процесі є ставлення дорослих до дитини. Ціннісне ставлення зі сторони дорослих продукує відповідне ставлення дітей до дорослих й створює позитивні умови для взаємодії з однолітками, яка вибудовується у провідній діяльності – грі. Між ставленням дітей один до одного та розподілом ролей існує, на наш погляд, двосторонній зв'язок. Ціннісне ставлення дитини виражається у прояві симпатії або антипатії до іншого. Спочатку дошкільного віку симпатії дітей формуються залежно від декількох факторів: близьке місце проживання, привабливість зовнішнього вигляду, активність у грі. Гра – школа соціальних взаємин, у якій дитина вчиться цінити іншого, дотримуватись норм та правил поведінки, прийнятих у нашому суспільстві, забезпечує баланс між «хочу» й «треба». Активність у грі виражається у таких аспектах: знання цікавих, невідомих іншим, ігор; організаторські здібності, які забезпечують початок гри, розподіл ролей, слідкування за дотриманням правил; комунікативні здібності – дозволяють залучати до участі велику кількість дітей, не обмежуючись вузьким колом «за симпатією». Цей чинник визначатиме соціальний рейтинг дитини й відповідно забезпечить провідні ролі у подальших іграх. Якщо визначальним у симпатії дітей є перші два з вказаних вище чинники, то в такому разі ставлення дитини буде визначальним у розподілі ролей. Ціннісне ставлення дитини як до дорослого, так і до дитини має визначальне значення для майбутньої провідної діяльності – навчання, адже молодший школяр повинен вміти слухати і

чути все, що говорить учитель, вміти домовлятися і знаходити компроміси з однолітками, вміти приймати й просити допомоги.

Ціннісне ставлення до навчання ґрунтується на ціннісному ставленні до себе та інших, які закладають основні особистісні утворення необхідні для нової діяльності: адекватну самооцінку, рефлексію, емпатію. На кінець старшого дошкільного віку, за нормативного психічного розвитку, у дитини з'являються соціальні мотиви навчання у школі, які формуються у спілкування з дорослими, які забезпечують когнітивний та емоційний компонент цих мотивів, а також у взаємодії з однолітками. Ціннісне ставлення до себе та інших повинне забезпечити *навчальну ідентифікацію* старшого дошкільника, яка виражається в ототожненні себе з групою дітей не лише за віковими або статевими показниками, а й за навчальними, що забезпечить утворення «ми-учні», критеріями якого є відповідальність не лише за власні дії та вчинки, а й за всю навчальну групу – «клас». Ціннісне ставлення до навчання ґрунтується на усвідомленні цінності знань у житті людини, а також цінності людини, що є їх носієм. Умовою перетворення навчання у цінність дитини є отримання нею «задоволеності» [4, с.28] під час включення її у цю діяльність

Усі вказані складові ціннісно-сислової готовності є підґрунтям внутрішньої позиції дитини, яка закладає модель її життєдіяльності та визначає спрямованість будь-якої діяльності, становить основу «ціннісно-сислової психологічної культури» [5, с. 25].

Таким чином, ціннісно-сислова готовність до навчання є невід'ємним структурним компонентом психологічної готовності до навчання у школі, а тому потребує подальшого експериментального дослідження, яке ми вбачаємо у розробці діагностичного інструментарію та корекційної роботи, спрямованої на формування адекватної ціннісно-сислової сфери майбутнього учня.

Список літератури

1. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 452 с.
2. Высоцкий А.И. Возрастная динамика волевой активности школьников / А.И. Высоцкий // Вопросы психологии волевой активности личности и коллектива. – Рязань: РГПИ, 1984. – С. 22-32.
3. Горбачова О.Ю. Структура смислової сфери старшого дошкільника / О.Ю. Горбачова // Вісник Інституту розвитку дитини. Вип. 21. Серія: Психологія: Збірник наукових праць. – Київ: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2012. – С. 138-142.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. – СПб: Питер, 2004. – 509 с.
5. Колмогорова Л.С. Диагностика психологической культуры школьников: Практ.пособие для шк.психологов / Л.С. Колмогорова – Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. – 360 с.
6. Кондратенко Т.Д. Обучение старших дошкольников / Т.Д. Кондратенко, В.К. Котырло, С.А. Ладывир. – К.: Рад.шк., 1986. – 152 с.
7. Котырло В.К. Развитие волевого поведения у дошкольников / В.К. Котырло. – К., 1971. – 200 с.
8. Мясищев В.Н. Личность и неврозы / В.Н. Мясищев – Л. Изд-во Ленингр. ун-та, 1960. – 426 с.
9. Немов Р. С. Психология: Кн.2. Психология образования / Р.С. Немов. – М.: ВЛАДОС, 1998. – 608 с.
10. Психологические механизмы целеобразования / Отв. ред. О.К.Тихомиров. – М.: Наука, 1977. – 259с.
11. Смирнова Е.О. Влияние формы общения со взрослыми на эффективность обучения дошкольников / Е.О. Смирнова //Вопросы психологии. – 1980. – №5. – С. 105-111.
12. Смирнова Е.О. Общение со взрослым как фактор формирования готовности к школе / Е.О. Смирнова / Психолого-педагогические проблемы обучения и воспитания детей шестилетнего возраста (круглый стол) // Вопросы психологии. – 1984. – №4. – С. 41-43.